

**„ne vesd meg,
amit nem értesz!”** Kondor Béla:
Küszködni lettél
Kortárs Kiadó, Bp., 2006.

Kondor Béla költői életművének értéséhez is segítséget nyújt a most megjelent „szöveges” Kondor-összes. A *Küszködni lettél* gyűjtemény Kondor Béla versesköteteit – életében csupán a *Boldogságtöredék* jelent meg, a Kondor halála előtti esztendőben, 1971-ben) –, illetve „Kondor Béla magáról és másokról” készült naplójegyzeteit, fogalmazványait, feljegyzéseit közli, végül „mások” szólnak Kondorról. Ez utóbbi fejezet tartalmazza Kondor 1956-os, a Képzőművészeti Főiskolán lezajlott viharos kimenetelű művésszé avatásának jegyzőkönyvét; Nagy Lászlónak az ÉS-ben írott meleg ajánlóját három Kondor-vers megjelenéséhez, emlékezetes búcsúztatóját, melyben főlemlíti, hogy a század egyik legjelentősebb, világképteremtő képzőművésze élete utolsó évében kölcsönökből élt; Pilinszky János Kondor Béla első hazai kiállításának megnyitóján elmondott beszédét. A kiállításra 1960-ban került sor, melyet három nap múlva a főhatóság bezáratott, mivel a művész angyalai sértették a haladó világnézetű kultúrhatalom érzékenységet; megtudható, hogy Aradi Nóra otromba módon úgy akadályozta meg a pécsi Uránvárosi Óvoda pannójának elhelyezését (Kondor egyik ma már klasszikusnak számító alapművét, s ezúttal is az angyalokkal volt baj), hogy magát a munkát megtekintésre sem tartotta érdemesnek. A maga idejében kevesen álltak ki Kondor képzőművészete mellett (elsőként Koffán Károly, aki a festő szakról eltanácsolt fiatal magához vette a grafikain), s jöllehet e téren a művészettörténet-írás jócskán törlesztett, a mai napig nincs önálló múzeuma, de még „egy szerényebb méretű emlékszóba”-ja (Győri János) sem. Költészetét a két említett százados költőnagyság még életében hitelesítette, ám a költő Kondor nemcsak hogy azóta sem került bele a hivatalosnak tekintett kánonokba, de egykori ismertsége is erősen megfogyatkozott, szinte csak egy szűk szektára szorult. Hogy Kondor Béla költői életműve fönmaradt, a csodának és a *Küszködni lettél* című kötetet is szerkesztő Győri Jánosnak köszönhető, aki kivételes minőségérzékkel fölismerte a kondori versek értékét, és nem volt rest régimódi elhivatottságból gondolni azt.

Kondor Béla, mint a legkivételesebb alkotók, teljes művészi fegyverzetben lépett pályára. 1956-ra már készen állt Dózsa-sorozata – és verseit olvasva sem érzékelünk semmiféle fejlődésívet. Mivel nem vett részt az 56-os forradalomban, az említett főiskolás évek berzenkedései ellenére, nyilvánvaló tehetsége miatt mégis

ő lesz az egyik kiszemelt káder-művész („rendes herél” – K. B.). Derkovits-ösztöndíjat kap, Párizsba utazhat. Kondor feljegyzéseiből azonban kiderül, hogy pusztán azért maradt távol az „eseményektől”, mert teljes elszigeteltségben töltötte katonai szolgálatát. Naplója szerint, ha Pesten marad, részt vesz a forradalomban. „A szívem azoké, akik odafent, valami lehetetlenség érdekében, talán reményt és halálvágyat éreznek, harcolnak... Nem voltam ott. Pedig! Talán én is elessem volna? Mégis, furdal a lelkiismeret. Ha nem lennék katona, harcoltam volna a fegyelmezett söpredék ellen... jogom lett volna néhány tankot kilőni” – írta. Megrendítő vallomás, hiszen sem képein, sem verseiben nem érzékelhető közvetlen politizáló vagy közéleti szándék, illetve, persze mégis politizált, kiszélesítette a gondolkodást, ami elviselhetetlenül provokatív lázadásnak minősült a maga korában. Költői világképe közvetlenül nem érintkezett korával, de néhány fájó élmény lenyomata azért felismerhető verseiben. Például a levert forradalomé: „Fiatalon indultunk neki valahányan, ostobák és erősek. / Egy év omlott le azóta hirtelen és vének lettünk, okosak és bénák. / Zúg a tömeg most itt, tompa viharként és vár, / Szíve helyén parázs; a gyűlölet, lelke hamu és sár. / Itt állunk hát és várunk morogva: / A vérrel szembeköppöttek” (*Fiatalon indultunk neki valahányan*) –, döbbenetesen könyörtelen számvetés az ország erkölcsi összeroppanásáról, hirtelen lerohadásáról.

A közéletiség mellett a nemzet, haza fogalomkörét sem lehet tetten érni verseiben –, ám hogy kötése ropant mély volt, jelzi, hogy amikor 1957-ben Párizsban maradhatott volna (itt Albert Camus figyel föl a mindössze huszonhat éves grafikus tehetségére), később (Nyugat-)Németországban készítette elő maradását felesége, hazajött, illetve az itthon maradás mellett döntött. „Az én hazám kicsiny, ezért nagyon sok a dolgom” – rögzíti naplójában. Siker, hírnév, pénz – ezeket a fogalmakat alapértelmezésben az ember erkölcsi megkísértésének tekintette. A közhelyeszerű bonmot-t továbbírva: Kondor Béla nem népben-nemzetben, s nem is alanyban-állítmányban gondolkodott, hanem egyetemes létben és erkölcsben. Bárhol ütjük föl Kondort, akár verseit, akár költői prózáját, ugyanazzal az egy tömbből faragottsággal találkozunk: nyelvét egyfajta nehézkesség, darabosság jellemzi, furcsa, kitekert a szórendje, mint ha éppen nyakát készülne szegni a mondatnak. (Hasonló darabosság jellemzi a szonettíró Michelangelót is, Blake pedig profetikusan ösnyelvre törekedett, nem-irodalomra.) Kondor nem a nyelv, a mondat szépségére ügyelt – ezért kétségbe vonták, hogy egyáltalán tekinthető-e költőnek, vagy csak alkalmanként elbitangoló

poéta lelkű képzőművésznek –, a nyelv látszólagos töredezettségével éppen arra hívta föl a figyelmet, hogy nem a forma, hanem az üzenet, (s ha van,) a gondolat kinyilvánítása a művészet egyetlen értelmes célja – ezért provokálta minden pillanatban (rilkei értelemben) olvasóját: „változtasd meg az életedet!” „A vers a testből való hiány” – foglalta össze. Profetikus megvilágosodásra törekedett, a lét állandó törvényszerűségeit és az embernek a létezésben elfoglalható helyét, lehetőségét kutatta, azt, hogy mi végett vagyunk e világon, mi a költő (a művész) szerepe, földadata, s hogy *mi* az ember és művész *küldetése* (a küldetés is kétségbevonhatatlan alapértelmezés Kondor fogalomtárában).

A képeivel szembeni korabeli berzenkedés egyik fő oka a kereszténység szimbólumainak a hangsúlyos megjelenítése volt. *Bukott angyal, Késes angyal, Szent Antal megkísértése*, különböző Krisztus-motívumok (közel ezer rajzot, grafikát, festményt hagyott maga után két évtizednél rövidebb alkotói munkája során) – később annyiban igazolódott Kondor keresztényi „eltévelyedése”, hogy jószerevével már csak templomoktól kapott megrendeléseket. A másik ok Kondornak a hegeli-marxi történelemfilozófiai fejlődéstudással szembeni igen erőteljes szkepszise volt. Azonban noha Kondor egyik költői főműve, a Madách tragédiájára hajazó *Angyal, ördög, költő* valamelyest megenged közvetlenül a kor uralkodó világképével szembeni olvasatokat is, illetve valóban használja a kereszténység, különösen az ószövetségi teremtéstörténetek bizonyos konvencióit, Kondort nem tekinthetjük par excellence keresztény művésznek, illetve világképe nem írható le merő opponálásként. Ugyanis ennek a különös, bukott angyalokkal teli, a létrontást újra és újra elmesélő művészetnek a legközelebbi – egyenes ági – rokona az angol William Blake-nél keresendő. Blake tagadta, hogy az emberiség útja a szakadatlan fejlődés, tökéletesedés lenne (legfőbb gonosznak Newtont, Baconot és Locke-ot tekintette), s az ótestamentumi teremtésmítoszok meg apokrifek alapján különös, sajátos mitológiai rendszert teremtett, egy elképzelt, ősi állapotot akart helyreállítani. Kondor sem fogadta el a fejlődésteleológiát, de csak részben fordult vissza egy elképzelt aranykorhoz (szemben pl. a leginkább rokon szelleműnek tekinthető Hamvas Bélával), a mitológiai időből a bukást, a zuhanást emelte ki és tette állandóvá, a bukás okának pedig a tudomány, az ész által az Isten helyére törő „ügyes majmok” „istenesű férgek” hübriszt, az alázat hiányát. „Olyan kornak az emberkéi vagyunk, akik mindenképpen valami újat akarnak, bűnbeesettek, és annyira, hogy srófos eszükkel még akkor is csak-csak akarják,

amikor már nem kívánja egy ízük sem. Vagy azt kívánják, amit nem akarnak, de minden formában gótikusan buta népség, bölcsességtelen. Legjobb esetben nem akarnak semmit se, csak forognak, mint a megpörgetett kerék” (*Napló*).

Kondor Béla nem teremtett rendszert, valószínűleg nem is volt célja a rendszerteremtés, nem alkata miatt volt képtelen rá, hanem realitásérzéke óvta meg attól, hogy egy saját – spekulatív – szellem- (vagy álm)világban elmerüljön. Szimbólumhasználata, jelrendszere kereszténység-közeli, de a kereszténység tanításából leginkább az abszolút erkölcs és a jézusi szeretet parancsát vette át, illetve valamilyen isten-fogalmat. „A bibliai Jézus nem változtatni akart, hanem ősi tanokat – melyek a közkézen elvesztették fényüket és ezzel együtt érvényüket is – helyreállítani. Természetes, hogy utolérte a társadalom bosszúja, méghozzá azok képében, akik a szentségből hivatalt csináltak maguknak” – válaszolta a Vigilia „Ki nekem Jézus?” körkérdésére.

Költészete ellenáll a hivatalban lévő irodalmi és létszemléleti kánonoknak – ma inkább, mint létrejötté óta talán bármikor. Besorolhatatlan – ezért elsőként ismét csak korlátainkra emlékeztet bennünket, utókorát. Arra, hogy a létegesztet – a gondolkodási fűcsapások, mainstreamek mellett (vallásos, racionális, fejlődéselvű, katasztrófista stb.) – másképpen is el lehet gondolni: metafizikai távlatosságban, abszolút erkölcsi kategóriákban: „Botorkáló társam, aki verődsz napjaid és óráid percei közt öntudatlan, majd időnként örömet élsz: legalább a halál közelében ne vesd meg, amit nem értesz!” (*Angyal, ördög, költő*), és a teljes, feltétel nélküli önazonosságra kényszerítene – „Neked már a csontvelődbe / varázsolták, hogy félni; / komolyan hallgatni a / nálad ostobábbat és hallgass” (*Te és én*).

Simon Weil szerint az emberiség ősi tanítóit, a szakrális papokat fölváltották a költők, de már a költők is kiérdemítették önmagukat, ám utánuk csak rosszabbak jönnek (most ezt éljük, és csakugyan elviselhetetlen a társadalom mérnökeinek alantas uralma). Kondor döbbenetes erejű versei azonban meggyőznek a (valamilyen) költészet egyetemes szükségességéről – a Költészet ontologikusan bele van kódolva a létezésbe, nem muszáj rövidke életünket a bukásra, zuhanásra pazarolnunk, a folytonos munkálkodás és a szeretet által újra és újra megközelíthetjük a teljességet, az abszolútot. Axiomatikusan és paradoxonban: „Munkád a szükséges létezés. Nem bűn / nem is eredmény. (...) »Nemcsak derűs tudnivaló / hogy nincsen Művészet maga / és nem pusztulás a halál«”.

Pécsi Györgyi